

Куракін О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-
правових дисциплін навчально-
наукового інституту права та
соціального менеджменту
Донецький державний університет
внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ ДЕРЖАВНИМИ ІНТЕРЕСАМИ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Забезпечення державної безпеки є однією з ключових функцій сучасної держави, особливо в умовах збройної агресії, гібридних загроз та дії спеціальних правових режимів. Водночас, реалізація безпекових функцій неминуче пов'язана з обмеженням окремих прав і свобод людини. Саме тому особливої актуальності набуває проблема встановлення правового балансу між державними інтересами та правами людини.

Проблема співвідношення державних інтересів і прав людини традиційно перебуває у центрі уваги правової науки. Як слушно зазначає В. Тацій, держава не може розглядати безпеку виключно крізь призму захисту власних інституцій, оскільки «безпека держави втрачає легітимність, якщо вона забезпечується шляхом системного порушення прав людини» [8, с. 92]. На думку О. Скрипнюка, сучасна демократична держава повинна виходити з концепції «людиноцентричної безпеки», у межах якої права і свободи людини не є перешкодою для державної безпеки, а її кінцевою метою [7, с. 307]. У цьому контексті актуалізується потреба наукового аналізу нормативно-правових механізмів забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами у сфері державної безпеки.

Відсутність належного нормативно-правового балансу призводить або до зниження ефективності заходів безпеки, або до порушення основоположних прав і свобод, що підриває довіру суспільства до держави та її інститутів. У цьому контексті науковий аналіз нормативно-правових механізмів забезпечення такого балансу є надзвичайно актуальним.

Державна безпека традиційно розглядається як стан захищеності суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Водночас права людини є вищою соціальною цінністю, що закріплено у Конституції України та міжнародних договорах.

У науковій літературі державна безпека розглядається як багатовимірна категорія. Так, Ю. Шемшученко визначає її як правовий режим захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, наголошуючи на

пріоритетності прав людини у цій тріаді [10, с. 19]. Водночас інші звертають увагу на те, що в умовах кризових ситуацій держава схильна до «гіпертрофії безпекових функцій», що створює ризик перетворення виняткових заходів на постійну практику. Саме тому баланс між державними інтересами та правами людини має бути чітко нормативно закріплений, а не залежати від дискреції суб'єктів владних повноважень.

Проблема обмеження прав людини у сфері безпеки широко досліджується в працях як українських, так і зарубіжних учених. Зокрема, М. Козюбра підкреслює, що обмеження прав не може розглядатися як «виключення з принципу верховенства права», а є його складовою, за умови дотримання чітких правових критеріїв [4, с. 129]. Зарубіжні дослідники, зокрема А. Барак, розглядають балансування прав і публічних інтересів як ключову функцію конституційного правосуддя. На його думку, держава має право втручатися у сферу прав людини лише тоді, коли таке втручання є виправданим, необхідним і пропорційним, а тягар доведення цього покладається саме на державу [11].

Отже, сучасна правова доктрина виходить з того, що державні інтереси і права людини не є взаємовиключними категоріями. Навпаки, держава зобов'язана забезпечувати безпеку саме з метою захисту людини, суспільства і держави. Проблема виникає тоді, коли у процесі реалізації безпекових заходів держава виходить за межі допустимого втручання у сферу прав людини.

Ключовим міжнародним документом, що визначає стандарти допустимого обмеження прав людини, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [2]. Відповідно до її положень, втручання держави у права людини можливе лише за умови дотримання таких критеріїв:

- передбаченість обмеження законом;
- легітимна мета (національна безпека, громадський порядок, захист прав інших осіб тощо);
- необхідність у демократичному суспільстві;
- пропорційність втручання поставленій меті.

Практика Європейського суду з прав людини послідовно підкреслює, що навіть в умовах надзвичайних ситуацій або воєнного стану держава не звільняється від обов'язку поважати фундаментальні права людини, а будь-які відступи від зобов'язань мають бути чітко обґрунтованими.

В Україні нормативно-правове забезпечення балансу між державними інтересами та правами людини здійснюється через Конституцію України, яка визначає можливість обмеження окремих прав лише на підставі закону; закони у сфері національної безпеки, оборони, діяльності правоохоронних і розвідувальних органів; законодавство про правові режими воєнного та надзвичайного стану; Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Разом із тим чинне законодавство характеризується фрагментарністю та наявністю колізій, що ускладнює практичне забезпечення балансу. Особливо проблемними є питання застосування заходів примусу, доступу до інформації, обмеження свободи пересування та приватного життя.

Принцип пропорційності є фундаментальним механізмом узгодження державних інтересів і прав людини. Він передбачає наявність легітимної мети, придатність заходу для досягнення цієї мети, необхідність (відсутність менш обтяжливих альтернатив), співмірність шкоди правам людини та користі для державної безпеки, тобто як універсальний інструмент забезпечення балансу. Як зазначає С. Шевчук, пропорційність є «містком між безпекою та свободою», що дозволяє уникнути крайнощів як у вигляді вседозволеності держави, так і у вигляді правового паралічу безпекових інститутів [9, с. 413].

Запровадження принципу пропорційності у практику діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони сприяє зниженню ризиків зловживань владою та підвищенню правової визначеності.

Важливою гарантією балансу є наявність ефективного демократичного цивільного контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони. До його елементів традиційно відносять парламентський та судовий контроль, а також громадський і медійний нагляд (у межах, допустимих режимом таємності). Судовий контроль, зокрема з урахуванням практики ЄСПЛ, відіграє ключову роль у перевірці законності та пропорційності втручання держави у права людини.

З позиції Венеційської комісії, яку активно аналізують українські науковці, демократичний контроль є не обмеженням оперативності сил безпеки, а умовою їх легітимності в демократичному суспільстві [13]. Судовий контроль, на думку Р. Куйбіди, виконує роль «остаточного арбітра» у визначенні меж допустимого втручання держави у права людини [14].

Таким чином, нормативно-правове забезпечення балансу між державними інтересами та правами людини у сфері державної безпеки є складним і багатовимірним процесом. Ефективна реалізація безпекових функцій держави неможлива без дотримання принципів верховенства права, пропорційності та поваги до прав людини.

Численні наукові дослідження вказують на фрагментарність законодавства у сфері державної безпеки. Так, О. Бандурка звертає увагу на розмитість формулювань окремих повноважень суб'єктів сектору безпеки і оборони, що створює передумови для надмірного втручання у права людини [3, с. 71]. На думку Н. Нижник, проблема полягає не лише у змісті норм, а й у відсутності ефективних механізмів їх реалізації та контролю, що особливо загострюється в умовах воєнного стану [6, с. 264].

Аналіз наукових підходів дозволяє зробити висновок, що баланс між державними інтересами та правами людини у сфері державної безпеки є ключовим критерієм демократичності правової системи. Як справедливо зазначають вчені, держава, яка нехтує правами людини заради безпеки, зрештою втрачає і безпеку, і довіру громадян.

На нашу думку, для вдосконалення правового регулювання доцільно забезпечити системність і узгодженість законодавства у сфері державної безпеки; посилити імплементацію практики ЄСПЛ у діяльність суб'єктів сектору безпеки і оборони; розширити механізми демократичного цивільного та

судового контролю; удосконалити нормативне закріплення принципу пропорційності.

Забезпечення балансу між державними інтересами та правами людини є не обмеженням чи компромісом, а необхідною умовою ефективною та легітимною системи державної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рим, 4 листоп. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 32. Ст. 1141.
3. Бандурка О. М. Публічна безпека та права людини: проблеми правового забезпечення. Харків : НУВС, 2016. 312 с.
4. Козюбра М. І. Верховенство права і права людини : наукові нариси. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 320 с.
5. Коліушко І. Б. Принцип пропорційності у публічному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 45–54.
6. Нижник Н. Р. Публічна влада та права людини: сучасні виклики : монографія. Київ : НАДУ, 2018. 360 с.
7. Скрипнюк О. В. Конституційна держава: теорія і практика в умовах глобалізації : монографія. Київ : Ін Юре, 2019. 448 с.
8. Тацій В. Я. Правова держава: проблеми теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2013. 256 с.
9. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті верховенства права. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 848 с.
10. Шемшученко Ю. С. Національна безпека України: правові засади забезпечення. *Право України*. 2012. № 8. С. 12–21.
11. Barak A. *Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 638 p.
12. Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. 293 p.
13. Venice Commission. *Rule of Law Checklist*. Strasbourg, 2016. 106 p.
14. Kuybida R. *Judicial Control over Security Sector in Democratic States*. *European Journal of Law Reform*. 2016. Vol. 18, No. 2. P. 147–162.